

Модуль 1. Загальні питання синтаксису. Синтаксема. Словосполучення

Навчальний елемент 1.2

Синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення (4 год. – лекції; 2 год. – практичні; 4 год. – сам. робота)

Лекція 2–3

Тема: ТИПОЛОГІЯ СИНТАКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ І СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У СЛОВОСПОЛУЧЕННІ, РЕЧЕННІ ТА НАДФРАЗНІЙ ЄДНОСТІ

План

1. Синтаксичні зв'язки та семантико-синтаксичні відношення – базові поняття синтаксису.
2. Поняття про категорію валентності.
3. Типи синтаксичних зв'язків у різнорангових одиницях. Засоби їх вираження.
4. Семантико-синтаксичні відношення в синтаксисі української мови.

Ключові слова: *різнорангові одиниці синтаксису, синтаксичні зв'язки, семантико-синтаксичні відношення, валентність, формальні засоби вираження синтаксичних зв'язків.*

Мета: поглибити знання студентів про типи синтаксичних зв'язків на рівні словосполучення, речення і надфразної єдності; висвітлити диференційні ознаки синтаксичних зв'язків; сформулювати уявлення про синтаксичну валентність і семантико-синтаксичні відношення між компонентами синтаксичної одиниці.

Рекомендована література до навчального елемента

О с н о в н а

- Вихованець І. Р.** Граматика української мови. Синтаксис : [навч. посібник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – С. 17–50.
- Загнітко А. П.** Теоретична граматики української мови. Синтаксис: [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 2001. – С. 27–47.
- Слинько І. І.** Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К.: Вища шк., 1994. – С. 10–20.
- Сучасна українська літературна мова: Синтаксис :** [підручник] / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – с. 5–50.
- Сучасна українська мова : підручник /** за ред. А. К. Мойсієнка. – У 2-х ч. – К. : Знання, 2010. Ч. 2 : Морфологія. Синтаксис. – С. 164–167.
- Шульжук К. Ф.** Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – С. 17–27.

Додаткова література

- Кульбабська О. В.** Вторинна предикація у простому реченні [Текст]: монографія / О. В. Кульбабська ; відп. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 672 с.
- Кульбабська О. В.** Предикативні зв'язки в аспекті комунікації [Текст] / О. В. Кульбабська // Гуманітарна освіта: фактор світової інтеграції : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (Чернівці, 23–25 жовтня 1997 р.) / наук. ред. М. Г. Марчук; відп. за вип. Сидоренко М. М. – Ч. II. – Чернівці : Рута, 1997. – С. 197–201.
- Кульбабська О.** Семантико-синтаксичні відношення рівня простого речення [Текст] / Олена Кульбабська // Типологія та функції мовних одиниць : наук. журнал / гол. ред. : Костусяк Н. М. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – № 2(4). – С. 104–116.

Словники й довідники

- Гуйванюк Н.** Українська мова: Схеми, таблиці, тести : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / Н. Гуйванюк, О. Кардашук, О. Кульбабська. – Львів : Світ, 2005. – 304 с.
- Гуйванюк Н. В.** Українська мова: схеми, таблиці, тести: навч. посібн. / Н. В. Гуйванюк, О. В. Кардашук, О. В. Кульбабська. – Львів: Світ, 2005.
- Мала** філологічна енциклопедія : [довідник] / укл. : О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2007. – 478 с.
- Селіванова О.** Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
- Селіванова О. О.** Лінгвістична енциклопедія [Текст] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 843 с.
- Українська мова** : [енциклопедія]. – К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

1. Синтаксичні зв'язки та семантико-синтаксичні відношення – базові поняття синтаксису

Усі синтаксичні одиниці, крім синтаксеми, ґрунтуються на формально-синтаксичному зв'язку їх компонентів. До того ж між компонентами синтаксичних одиниць постають семантико-синтаксичні відношення. Саме тому поняття „синтаксичні зв'язки” і „семантико-синтаксичні відношення” – базові (фундаментальні, основні) поняття синтаксису.

Синтаксичний зв'язок – формальний зв'язок між компонентами синтаксичної одиниці (словосполучення, простого речення, складного речення, надфразної єдності), виражений відповідними мовними засобами. Він має структурувальний характер, оскільки специфіка синтаксичних одиниць якраз і визначається реалізацією / нереалізацією відповідного типу синтаксичного зв'язку.

Семантико-синтаксичні відношення відображають стосунки предметів і явищ дійсності, указують на значеннєві відношення поєднаних певним синтаксичним зв'язком синтаксичних одиниць.

На відміну від синтаксичних зв'язків, що спрямовані у внутрішню структуру речень і словосполучень, реалізують формально-граматичні відношення між компонентами конструкцій, семантико-синтаксичні орієнтовані на зовнішній вияв відношень між предметами та явищами позамовного світу. Синтаксичні зв'язки спрямовані від головного до залежного компонента, а семантико-синтаксичні відношення — навпаки (окрім синтаксичних одиниць-конструкцій, поєднаних рівноправним сурядним зв'язком). Тому синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення мають різнобічну спрямованість.

Наприклад: *читати (що?) книгу* – словосполучення, компоненти якого пов'язані підрядним зв'язком (керуванням) і репрезентують об'єктні відношення. *Жито зелене* – просте речення, між компонентами якого (підметом і присудком) постає предикативний зв'язок (координація) та предикативні відношення.

Диференційні ознаки синтаксичного зв'язку:

I. Спрямованість синтаксичного зв'язку:

1.1 **однобічний** (це *підрядний зв'язок*, спрямований від головного слова до залежного);

1.2 **взаємспрямований** (це *предикативний зв'язок* підмета і присудка в реченні);

1.3 **двоспрямований**, або двобічний (це специфічний зв'язок тяжіння, що постає між іменниковим компонентом речення – підметом або додатком – та двома іншими компонентами т. зв. подвійного присудка, як-от: *Мати сиділа засмучена // Мати сиділа + Мати була засмучена*);

1.4 відсутність залежності між компонентами – сурядний зв'язок (*Батьки і діти*).

II. Характер зв'язку:

2.1 **прислівний підрядний зв'язок** виявляємо в словосполученні та складнопідрядному реченні. МОДЕЛЬ: стрижневе (опорне, головне) слово + залежне слово / підрядна предикативна одиниця, як-от: *розказати* (про що?) про конференцію; *Вчитель розказав* (про що?), *як пройшла конференція*.

2.2 **неприслівний підрядний зв'язок** притаманний простому ускладненому реченню та складному реченню, напр.: *У змаганнях узяли участь батьки і діти* (сурядний зв'язок); *Учень не прийшов до школи, (чому?) бо захворів на грип* (підрядний зв'язок).

III. Передбачуваність / непередбачуваність залежного компонента:

За **передбачуваного підрядного зв'язку** стрижневий компонент „прогнозує” форму залежного, як-от: *купив* (що?), *книга* (яка?), *вищий* (за кого? за що?).

За **непередбачуваного підрядного зв'язку** стрижневий компонент вільно приєднує різні слова або форми слів: *Діти поїдуть у Карпати*... (чому? для чого? незважаючи на що? коли?). Вибір залежного компонента залежить від волі мовця.

IV. Обов'язковість / необов'язковість:

Обов'язковий зв'язок – регулярний, напр. : *читати* (що?), *не купити* (чого? що?).

Необов'язковий зв'язок – факультативний, напр.: *день* (який?).

V. Закритість / відкритість (для сурядного та безсполучникового зв'язку):

Сурядний та безсполучниковий зв'язок **відкритого типу** уможливує поєднання теоретично необмеженої кількості компонентів речення. Наприклад: *У саду цвітуть і яблуні, і груші, і вишні, і...*; *Панувала навколо тиша, духмяніли квіти, літали бджоли, ...*

Сурядний та безсполучниковий зв'язок **закритого типу** поєднує лише два компоненти. Наприклад: *Грім загримить – і хліб буде родить* (Н. тв.); *Він гість – я господар* (Н. тв.).

VI. Ступінь зв'язаності компонентів:

Вільні зв'язки постають між опорним компонентом, наприклад, словосполучення, який може поєднуватися з широким колом залежних компонентів, як-от: *поїхати – до бабусі (вранці, далеко, з горя, для відпочинку, попри заборону...)*. Кожний компонент такого словосполучення виконує в реченні роль окремого члена речення.

Тісний зв'язок між компонентами конструкції стає підґрунтям для утворення синтаксичних одиниць двох типів:

а) синтаксично зв'язаних (нечленованих, неподільних, цілісних) словосполучень, що виконують роль одного члена речення. Так, у реченні *Минуло два довгих і тривожних роки* (В. Кучер) можна вичленувати цілісне словосполучення *два роки* і вільні словосполучення: *два довгих роки* і *два тривожних роки*.

б) фразеологічно зв'язаних, які за своїм значенням відповідають слову й можуть бути легко ними замінені: *замилювати очі – обманювати, тримати язик за зубами – мовчати* тощо. Стійкі сполучення слів виконують роль одного члена речення.

2. Поняття про категорію валентності

Останнім часом питання про синтаксичні зв'язки все частіше пов'язують із категорією валентності, констатуючи, що зв'язок – це реалізована валентність центрального компонента синтаксичної конструкції, тобто його здатність сполучатися з іншими словами, мати певну кількість відкритих позицій, які можуть або повинні заповнювати одиниці відповідної семантичної природи (І. Р. Вихованець, А. П. Загнітко, К. Г. Городенська, М. В. Мірченко, Т. Є. Масицька, О. Г. Межов, Н. В. Костусяк та ін.). Поняття валентності обґрунтував **Люсьєн Теньєр** на матеріалі французької мови. Воно постало на основі вивчення синтаксичного потенціалу дієслова – його сполучувальними можливостями (за аналогією до валентних властивостей атома в хімії). Справді, у побудові комунікативної синтаксичної конструкції визначальна роль належить дієслову, оскільки саме дієслово наповнює речення часовим значенням, указує на певний спосіб дії тощо.

Функціонування категорії валентності пов'язане з трьома мовними рівнями:

1) *лексико-семантичним*, на якому вирізняємо **семантико-синтаксичну валентність**: залежні компоненти-іменники поєднані з ознаковими словами (предикатами) не довільно, оскільки саме лексичне значення предиката задає найсуттєвіші умови сполучуваності його з іншими словами в синтаксичних одиницях-конструкціях – словосполученні та реченні;

2) *синтаксичним*, на якому виокремлюють **синтаксичну валентність**: кожне повнозначне слово має конкретний синтаксичний потенціал, що зумовлює застосування його за чітко визначеними правилами, передбаченими системою граматичних відношень у мові;

3) *морфологічним*, якщо йдеться про **морфологічну валентність**, що передбачає заповнення відкритих предикатом позицій спеціалізованими відмінками власне-іменників, тобто слів зі значенням конкретної предметності (на противагу абстрактним іменникам).

Для кваліфікації одиниць синтаксису найважливішим поняттям є *семантико-синтаксична валентність*, яка „прогнозує” семантико-синтаксичну структуру речення, доводить центральну роль дієслова, визначає семантичну роль іменникових компонентів. Наприклад: дієслово *спить* може приєднати один іменник, а отже, є одновалентним (*Донька спить*); дієслово *конспектувати* приєднує два іменники, тобто є двовалентним (*Студент конспектує монографію*) тощо.

В українській мові здійснено диференціацію дієслів за їхніми валентними можливостями на одно – шестивалентні (І. Р. Вихованець), напр.: у реченні *Батьки привозять нас бабусі машиною з міста до села* дієслово *привезти* має найбільшу валентність, бо може приєднати аж шість іменників.

Типи семантико-синтаксичної валентності:

1) лівобічна (якщо предикат прогнозує суб'єкта-діяча – S);

2) правобічна (якщо предикат прогнозує об'єкта – O, адресата – A, інструмент – I, локатив – L).

Наприклад: *Брат^S (хто?) ← привіз^P → у село^L з міста^L батькам^A вугілля^O машиною^I.*

Отже, **валентність** – міжрівнева категорійна одиниця морфологічного типу, що має трикомпонентну структуру (її функціонування пов'язане із лексико-семантичним, синтаксичним і морфологічним ярусами), прогнозує кількість та семантико-граматичну спеціалізацію залежних іменникових (субстанційних) компонентів-синтаксем, представлених відповідними відмінками.

3. Типи синтаксичних зв'язків у різнорангових одиницях

Синтаксичні зв'язки у словосполученні, простому і складному реченнях, в надфразній єдності певною мірою збігаються, хоча в кожній з названих одиниць виявляються його специфічні особливості. Тому в сучасних синтаксичних працях диференціюють:

1) синтаксичні зв'язки на рівні словосполучення;

2) синтаксичні зв'язки на рівні простого речення;

3) синтаксичні зв'язки на рівні складного речення;

4) синтаксичні зв'язки на рівні надфразної єдності.

Синтаксичні зв'язки на рівні словосполучення

Характеристика синтаксичного зв'язку – *підрядний прислівний зв'язок* (А. П. Загнітко називає його словосполученневотвірним).

Основні типи *підрядного прислівного зв'язку в словосполученні*:

1. <u>Традиційна класифікація</u> :	2. <u>Новітня класифікація</u> :
а) узгодження;	а) узгодження (<i>синє небо</i>);
б) керування;	б) керування (<i>написати листа</i>);
в) прилягання.	в) власне-прилягання (читати вголос);
	г) відмінкове прилягання (<i>працювати в полі</i>);
	г) кореляція (<i>жінка-водій</i>).

! Ці зв'язки будемо вивчати на *окремій* лекції.

Синтаксичні зв'язки на рівні простого речення

Характеристика синтаксичного зв'язку – *неприслівний зв'язок*.

Основні типи *неприслівного зв'язку* на рівні простого речення:

1. Предикативний зв'язок (А. П. Загнітко називає його реченневотвірним) – зв'язок між підметом і присудком, що формує структурну основу простого двоскладного речення. Засобами вираження предикативного зв'язку є передусім форми слова (відмінок, особа / рід, число), напр.: *Редактор повернувся* (О. Гончар).

Різновиди предикативного зв'язку:

1.1 **координація** (підмета і присудка в особі / роді, числі). У школі такий вияв предикативного зв'язку тлумачать як узгодження. Наприклад: *Учень пише (писав). Учениця пише (писала)*.

1.2 **співположення**, напр.: *Зима холодна*;

1.3 **співв'язь**, напр.: *Жити – Батьківщині служити*.

2. **Детермінантний зв'язок**. Виявляється в простому реченні, у якому *детермінанти* – специфічні поширювачі, що посідають позицію початку речення (найчастіше зі значенням часу і місця) – пов'язані з предикативним ядром або реченням загалом, напр.: *Взимку дні коротшають; В університеті святкують День рідної мови*. Цей зв'язок є слабким, оскільки залежний детермінантний компонент переважно не є необхідним і не зумовлюється семантико-граматичними особливостями опорного компонента.

3. **Опосередкований** (пояснювально-уточнювальний) **зв'язок**. Суть його полягає в тому, що „приєднаний за його формою член речення підпорядковується опорному слову і через його посередництво співвідноситься здебільшого з предикативним ядром (зрідка одним членом речення), щодо якого й координуються семантико-синтаксичні функції опорного і залежного компонентів” (А. П. Загнітко). Цей зв'язок не бере участі у формуванні будови простого речення. Його синтаксичними засобами є сполучники *або, тобто, а саме, зокрема*. порядок компонентів (постпозиція), пор.: *У долині, на виднокрузі, сіріло щось широкою смугою і розливалось у птьмі* (М. Коцюбинський). У цьому реченні опосередкованим підрядним зв'язком поєднані постпозитивний залежний компонент *на виднокрузі* та опорний компонент *у долині*.

4. **Сурядний зв'язок** – синтаксичний зв'язок, що поєднує граматично рівноправні компоненти в простому (та складносурядному) реченні. На відміну від предикативного і підрядного сурядний зв'язок не визначальний для виділення членів речення; він лише поширює просте речення однорідними членами.

Сурядний зв'язок виражається за допомогою сурядних сполучників у простих реченнях з однорідними членами, напр.: *І сонний гриб в смарагдовій куфайці дощу напився і за день підріс* (Л. Костенко).

5. Подвійний зв'язок (за Л. А. Булаховським, **тяжіння**) стосується підметів або додатків, пов'язаних із дієслівними предикатами зі значенням дії (руху, діяльності, мовлення), локативного процесу або стану (існування) та прикметниковими й дієприкметниковими предикатами стану в орудному чи називному відмінках, напр.: *Він сидів такий незграбний і сумний* (Є. Андрієвська); *Микола стояв чимось зворушений* (І. Чендей);

6. Напівпредикативний зв'язок – це потенційний предикативний зв'язок, що пов'язує традиційні відокремлені члени речення з основним його складом й уможливорює розгортання в складне речення: *Зачинивши браму, Василь повернув до хати // Коли Василь зачинив браму, то повернув до хати.*

Синтаксичні зв'язки 2–6 типів А. П. Загнітко тлумачить як реченнєвомодифікаційні, оскільки вони походять зі складного речення.

3. Синтаксичні зв'язки на рівні складного речення

1. Сурядний зв'язок засвідчує однофункціональність компонентів складносурядного речення: *Замовкли струни, і замовк голос мельника* (М. Стельмах). Засоби вираження – сурядні сполучники.

2. Підрядний зв'язок маркує різнофункціональність компонентів складнопідрядного речення, у якому виділяємо головну предикативну частину і підрядну (залежну): *Де поділися ви, голосні слова, що без вас моя туга німа?* (Леся Українка). Засоби вираження – підрядні сполучники, сполучні слова тощо.

3. Безсполучниковий (недиференційований) зв'язок засвідчує як однофункціональність (*Настала зима, випали глибокі сніги* (М. Стельмах)), так і різнофункціональність (*Весною сій – восени збереш* (Н. тв.)) компонентів складного безсполучникового речення. Засіб вираження – інтонація.

4. Синтаксичні зв'язки на рівні надфразної єдності

На рівні тексту виокремлюємо такі текстові зв'язки:

- 1) ланцюговий;
- 2) послідовний (див. Таблицю).

Види зв'язку	Сутність зв'язку	Використані засоби зв'язку речень у текстах	Приклади	Схематичне відображення зв'язків речень у тексті
Ланцюговий (послідовний)	Речення послідовно зв'язуються одне з одним; ланцюговий зв'язок подібний до зв'язку послідовної підрядності у складно-підрядному реченні.	1)повторення тих самих слів; 2)вживання контекстуальних синонімів (<i>серед долини – там</i>); 3)використання слів з просторовим значенням (<i>долиною, між вербами, подекуди</i> та ін.).	<i>Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тече по Васильківщині невеличка річка Раставиця. Серед долини зеленіють розкішні густі та високі верби, там ніби потонуло в вербах село Вербівка. Між вербами дуже виразно і ясно блищить проти сонця висока біла церква з трьома банями, а коло неї невеличка дзвіниця неначе заплуталась в зеленому гіллі старих груш. Подекуди з-поміж верб та садків виринають білі хати та чорніють покрівлі високих клунь</i> (І.Нечуй-Левицький).	Д1 – Н1
				Д2 – Н2
				Д3 – Н3
				Д4 – Н4

Паралельний	Речення зіставляються чи протиставляються; вони рівноправні, часто однотипні за будовою; при паралельному зв'язку розвиток думки йде через зіставлення ознак, що приписуються спільному предмету висловлювання.	1) слова з просторим значенням: у школі, в синіх очах, у свиті бобриковій, з голови, на голові; 2) контекстуальні синоніми: Андрій Маркович – він, старший учитель, кремезний паруб'яга; 3) співвідношення форм присудків.	<i>Андрій Маркович, старший учитель у школі, – рудий кремезний паруб'яга. Обличчя – червоне, в ластовинні; у синіх очах, як скелі з-під води, виблискує криця. Ходить у свиті бобриковій, а штани носить на випуск. На голові – кашкет із оксамитовим околицем, арматурка, кокарда. Здіймає він з голови того кашкета обережно, як архірей митру, і раз у раз здуває порох (С. Васильченко).</i>	Д1 – Н1 Д1 – Н2 (Д1) – Н3 (Д1) – Н4 Д1 – Н5
-------------	---	--	--	---

Отже, **синтаксичний зв'язок** – формальний зв'язок між компонентами синтаксичної одиниці (словосполучення, простого речення, складного речення), виражений відповідними мовними засобами.

Основними типами цих зв'язків є предикативний та сурядний (у реченні), підрядний (у словосполученні й реченні).

4. Семантико-синтаксичні відношення в синтаксисі української мови

Семантико-синтаксичні відношення – відношення, що відображають стосунки предметів, явищ дійсності, указують на значеннєві відношення певних синтаксичних зв'язків синтаксичних одиниць.

У сучасному українському синтаксисі виділяють такі типи семантико-синтаксичних відношень:

Базовими у структурі простого двоскладного речення є предикативні відношення, що їх репрезентує граматичний центр (підмет і присудок) на основі предикативності, а в семантико-синтаксичному аспекті – суб'єкт і предикат.

Атрибутивні (предикатно-атрибутивні) семантико-синтаксичні відношення виражають відношення між предметом і його потенційно предикативною ознакою, напр.: *Добрі люди приходять вдень до добрих людей* (І. Чендей); *Те сяйво блиснуло на зморшкватому обличчі Рифки* (І. Чендей); *Скоцюрблений і зосереджений* годинникар щось ретельно підстругав за столом (І. Чендей), тощо.

Апозитивні (предикатно-апозитивні) семантико-синтаксичні відношення – це відношення змістової та граматичної рівноправності, хоча за синтаксичною функцією поєднувані компоненти чітко розмежовуємо на головний і залежний (останній є вужчою, конкретнішою назвою опорного іменника). Вони відрізняються від означальних тим, що в разі апозитивних відношень немає уявлення про предмет і його ознаки, а є один предмет (денотат) і два співвідносних із ним поняття, що по-різному називають цей предмет, напр.: *Микола-сирота* виріс на полонині; *Маланку* покликав сам *панич* Льольо (Із тв. М. Коцюбинського).

Адвербіальні (предикатно-адвербіальні) семантико-синтаксичні відношення – це такі, за яких означений компонент (прислівник, відмінкова або прийменниково-відмінкова форма, адвербіалізований дієприслівник, інфінітив) указує на обставини перебігу базової дії, процесу, стану, якості тощо (обмеження вияву дії певним простором, часом, актуалізацією певної причини, умови, мети, наслідку реалізації дії/стану, виокремлення суперечливої обставини перебігу дії/стану, наголошення наслідку репрезентації дії/стану). Наприклад: *Щодень зрана йдемо місто замітати* (І. Франко); *За поміччю Соломіною Остап звівся* (М. Коцюбинський); *З брязкотом розпирскалася пляшка на тисячу кавалків* (І. Франко); *Замість відповіді Бовдур ногою цосили копнув селянина в живіт* (І. Франко); *Незважаючи на нову закрутанину, вона [Ганя] любила гостей* (Б. Лепкий) тощо. Здебільшого на рівні простого речення означені компоненти поєднуються з граматичною основою речення детермінантним зв'язком.

Модальні (предикатно-модальні) відношення стосуються суто мовленнєвого вияву реченнєвої структури, оскільки модальні компоненти постають спеціалізованими носіями окремих суб'єктивних значень речення, увиразнюючи позицію мовця щодо повідомлюваного фрагмента дійсності, напр.: *Віддано мене в школу рано. Не було, мабуть, мені й шести літ* (О. Вишня); *Франциськ, гріх сказати, знаходив добрі місця для стріляння і вдалі моменти для пострілу* (Т. Прохасько); *Як на біду, Лукача покусав скажений горностай* (Т. Прохасько).

Інформативно-розширювальні семантико-синтаксичні відношення постають між базовим реченням і вставленими конструкціями, які корелюють із суб'єктивною та об'єктивною модальністю і стають носіями додаткових побіжних зауважень, уточнень, нових фактів та ін., репрезентують окрему пропозицію, порівн.: *Про діда (материного батька) балачок зовсім не було* (О. Вишня); *Колекціонер (назовім його звичайним любителем-збирачем!) і грошей громадку прихопив* (І. Чендей).

Комплетивні (предикатно-кількісні) семантико-синтаксичні відношення. У синтаксично неподільних словосполученнях між головним і залежним компонентами встановлюються комплетивні відношення, за яких залежне слово є необхідним змістовим доповненням до інформативно недостатнього головного слова. Такий зв'язок формують субстантивні синтаксично неподільні словосполучення з кількісним значенням, напр.: *Один дідич попросив намалювати йому картину* (Т. Прохасько); *Мати пишається двома синами*; із дистрибутивним значенням (вибірковості), напр.: *Одна з них [вогняних гір] здіймалася до гори* (М. Коцюбинський); значенням комітативності (супровідності), напр.: *Остап із Соломією потиху спустили пліт на річку* (М. Коцюбинський) тощо.

Напівпредикативні відношення (предикативно-адвербіальні, предикативно-атрибутивні, предикатно-апозитивні) постають як доповнення до предикативних, репрезентованих головними членами речення. Вони передають додатковий характер повідомлення, охоплюючи у своєму обсязі й семантико-синтаксичні відношення, наявні в усіх різновидах складних речень: атрибутивні, напр.: *На необрудованих горах мліють смерекові ліси, повиті прозорою синявою мли* (І. Франко); *Очі молодої – вогкі, привабливі – були трохи сумні* (Ю. Яновський); часові, напр.: *Переключивши з правої жмені до лівої, батько знову до кишені сунув шворки, цвяхи, гудзики* (І. Чендей); зумовленості, напр.: *Отець панни Рузі, не знаючи того, здивувався дуже та попросив гостей не роз'їздитися* (І. Франко); *А вона [Соломія] бігла усе вперед, бажаючи тільки забігти якомога далі* (М. Коцюбинський); порівняльні (на ґрунті асоціативно-образної подібності), напр.: *Невисокі під гонтям дома білілися до сонця, мов сріблява луска* (І. Франко), тощо.

Сурядні (однорядні) відношення. Між членами сурядного ряду, що утворюють ланцюжок вторинних предикатом, з'являються похідні від семантико-

синтаксичних відношень у складносурядному реченні сурядні відношення, які бувають двох типів: нульовими (суто граматичними) або семантично змістовими. Відношення першого типу маркують синтаксичну еквівалентність, однофункціональність, рівнозначність за допомогою недиференційованого синтаксичного зв'язку та інтонації переліку, напр.: *Друзі повернули до якихось сінець, перебігли помешкання начальника станції Варварівки, вибігли до двору* (Ю. Яновський).

Пояснювальні відношення репрезентують семантику пояснення поняття, вираженого попереднім членом речення. Їх диференціюємо на: 1) власне-пояснювальні (сполучники *тобто, а саме, або*; компаративні прислівники на зразок *правильніше, точніше, інакше кажучи*; узагальнювальне слово при однорідних членах речення, напр.: *Ще року 1921 один із „олімпійців”, саме Хвильовий, оголосив похід проти пролеткультизму* (М. Хвильовий); *Львівська молодь, точніше студенти Львівського університету, того літа влаштували мандрівку на Буковину* (В. Лесин); *Кожен, інакше кажучи, кожна людина, потребує вчителя* (Т. Прохасько); *Вівса, пшениці, ячмені – все се зіллялось в одну хвилю* (М. Коцюбинський); 2) внесення (зокрема, особливо, між ними і), напр.: *Західні землі України, зокрема Буковина, входили до складу цісарської Австрії* (В. Лесин); 3) обмежувальні (містять указівку на обмеження вияву певного явища, репрезентованого попередньою частиною), напр.: *Хотів батько відповісти та тільки не міг слова мовити* (Із часопису); 4) обмежувально-виокремлювальні, напр.: *Крім тих трьох людей, було в хаті ще зо три* (І. Франко), та 5) уточнювальні, напр.: *Батько був поранений у праве плече шрапнеллю на фронті, в Галичині* (І. Чендей).

Контаміновані відношення. У семантично неелементарному простому реченні наявні різноманітні комбінації семантико-синтаксичних відношень, що ускладнює визначення їхніх різновидів. Так, до атрибутивно-адвербіальних семантико-синтаксичних відношень треба зарахувати словосполучки із залежним компонентом, вираженим відприкметниковим морфологізованим прислівником та поєднаним з опорним словом підрядним синтаксичним зв'язком (власне приляганням або відмінковим приляганням), напр.: *Хлопчик захоплено розповідав про фільм; Донька співає соловейком; Подали каву по-турецьки; До нормативів уведено стрільбу лежачи; Сестра виграла поїздки вдвох до Праги; Випускники мають велике бажання вчитися; Двері на сході були відчинені; Буря на морі спричинила шторм; Екзаменатори почули відповідь на всі сто*. Основним постає характеризувальний статус залежного слова щодо стрижневого – носія предметної семантики.

Атрибутивно-об'єктні семантико-синтаксичні відношення репрезентують моделі, утворені на ґрунті керування або прилягання: 1) субстантивно-субстантивні: *День відпочинку компенсував втому; Слова молодшого виявилися неочікуваними; Бібліотека придбала шафу для книжок; Листівки зберігали в коробці з-під олівців; Новий будинок з цегли височів у центрі міста*; 2) субстантивно-нумеральні, як-от: *Угода трьох мала значний резонанс*; 3) девербатив + прийменниково-відмінкова форма чи інфінітив: *Я маю давню мрію про відпочинок у Карпатах і Я маю давню мрію відпочити в Карпатах*.

Атрибутивно-посесивні семантико-синтаксичні відношення репрезентують моделі на ґрунті прилягання: 1) субстантивно-субстантивні: *Книга брата лежала на столі*; 2) субстантивно-прономінальні: *Редактор перечитав його роман*.

Атрибутивно-суб'єктні семантико-синтаксичні відношення базуються на лексико-граматичній природі головного слова, яким є вихідне дієслово, напр.: *Батько приїхав. – Приїзд батька зворушив мене; Учень відповідає. – Відповідь учня була зразковою*.

Подвійні атрибутивно-предикативні відношення репрезентують ознаку предмета, що водночас указує на обставини, за яких спостерігаємо цю ознаку.

Розглядуваний тип відношень ґрунтується на подвійному синтаксичному зв'язку: *Дід пішов на фронт ще хлопцем. Мати повернулася втомленою.*

Подвійні об'єктно-суб'єктні семантико-синтаксичні відношення маркують ускладнення простого речення в субстанціальній сфері. Наприклад, у реченні *Я побачила хлопчика сумним (сумного)* репрезентовано об'єктно-суб'єктні відношення дуплексивного типу: у конструкції *побачила хлопчика* представлено субстанціальні об'єктні відношення, натомість компонент *хлопчик* стосовно прикметникового предиката стану *сумний* є вторинним суб'єктом стану.

Об'єктно-обставинні семантико-синтаксичні відношення репрезентують такі сполуки в складі речення, як у наведених прикладах: *Цях вбито в стіну; Директор вийняв із портфеля документи; Ми ходили по воду до криниці* тощо.

Інструментально-суб'єктні відношення виявляємо в пасивних конструкціях і розглядаємо як наслідок переміщення суб'єкта в нехарактерну для нього позицію об'єкта-інструмента (в ор. в.), напр.: *Рішення було підтримане учасниками конференції; Пшеницю топтали кіньми.*

Адресатно-суб'єктні відношення постають між предикатом зі значенням вольової дії (співрозмовника) та адресатом вольової дії, з одного боку (*Я наказую синові*), а з іншого – між суб'єктом потенційної дії співрозмовника та самою потенційною дією (*Син писатиме переказ*), порівн.: *Сину, пиши переказ.*

Суб'єктно-предикатно-адвербіальні відношення спостерігаємо в реченнях на зразок *Блискавка спалила дерево*. Компонент *блискавка* у стосунку до предиката *спалила* виражає суб'єктні відношення, зберігаючи адвербіальні семантико-синтаксичні відношення (причиновості) та семантику вихідного предиката, порівн.: *Дерево спалено, бо блискало.*

Отже, на відміну від синтаксичних зв'язків, що спрямовані у внутрішню структуру речень, словосполучень і надфразних єдностей, а також реалізують формально-граматичні відношення між компонентами конструкцій, семантико-синтаксичні організовані на зовнішній вияв відношень між предметами та явищами позамовного світу.